

انديشكده
رابطه بين الملل

بررسی نقش زن در رویکردهای جامعه شناسی توسعه

زهرا باقری

بررسی نقش زن در رویکردهای جامعه‌شناسی توسعه

«رویکردهای مطروحه در جامعه‌شناسی در زمینه نقش زن در توسعه اقتصادی و اجتماعی جوامع انسانی»

زهرا باقری

مقدمه:

اندیشکده روابط بین الملل _ هرچند که به اذعان همه، زنان جزئی از اجتماع هستند و نیمی از جمعیت هر ملتی را تشکیل می‌دهند و برای توسعه‌ی متوازن باید تمام افراد جامعه در آن سهم داشته و مشارکت کنند، اما با نگاهی تاریخی به حضور و مشارکت زنان در عرصه‌ی اجتماع (در اروپا و آمریکا) چنین به نظر می‌رسد که حضور ایشان در عرصه‌های اقتصادی و اجتماعی در طول سال‌های دراز نادیده‌گرفته شده‌است، و هیچ دور از ذهن نیست که در توسعه نیز نقش آنان نادیده گرفته شده باشد!

بدین منظور در این گزارش سعی بر آن بوده که رویکردهای مختلف و متنوعی که در طول سال‌های پس از جنگ جهانی اول در غرب صورت گرفته است و هرکدام از زاویه‌ای خاص مشکلات را دیده و راه‌حل‌ها را اعلام کرده‌اند را از این دید(توجه به مشارکت زنان در توسعه) را مورد ارزیابی قرار دهیم. از این‌رو، بیان تاریخی (از نظر زمان) این رویکردها مناسب‌ترین روش ارائه به نظر رسید، که بر این اساس، چهار رویکرد مورد بررسی قرار گرفت .

1) رویکردهای توسعه مبتنی بر رشد وابسته به اقتصاد کلاسیک و نئوکلاسیک :

این رویکرد، طرفدار رشد اقتصادی بدون توجه به مسائل عدالت اجتماعی، کاهش فقر و یا کاهش فاصله‌های طبقاتی است.

1/1: تاریخچه :

سنتی‌ترین نگرش به فرایند توسعه که مربوط به اواخر دهه‌ی ۱۹۴۰ تا اوائل دهه‌ی ۱۹۶۰ است توسعه را فقط در قالب توسعه اقتصادی و به معنای «رشد تولید ناخالص ملی» مورد توجه قرار می‌دهد. در این دوره که همزمان با اوج‌گیری نهضت‌های استقلال‌طلبی و پایان دوران استعمار کهن است تمام سعی و کوشش دولت‌های تازه استقلال‌یافته و سازمان‌ها و دولت‌های عامل و پشتیبان کمک‌های بین‌المللی برای توسعه معطوف به رشد اقتصادی است. در این دوره‌ی آغازین مباحث توسعه‌ی مبتنی بر دیدگاه‌های اقتصادی (و بندرت جامعه‌شناختی) است و مجموعه نظرات صاحب‌نظرانی را در نظر می‌گیرد که می‌توان آنان را پیشگامان توسعه به معنای امروزی آن خواند. (زاهدی: ۱۱۲)

1/2: صاحب‌نظران:

این دوره با تشریح آراء توسعه‌ی بائر آغاز شده‌است و سپس به آراء کلارک پرداخته شد که به نوعی می‌توان آن را نقطه مقابل آراء بائر دانست. پس از آن به تشریح دیدگاه‌نظری روزنشتاین -رودان پرداخته شد و سرانجام این دوره با آراء نامتعارف هیرشمن که نقش خاستگاه آن در پیدایش مدل توسعه‌ی جهانی شده‌ی «جایگزینی

واردات» حائز اهمیت است، به پایان برده شده است. در مجموع می‌توان گفت که مشخصه‌ی مهم و مشترک آراء صاحب‌نظران این دوره، توجه قاطع آنان به موضوع رشد اقتصادی و طرفداری روشن آنان از الگوی توسعه صنعتی است.

1/2/1: بائر

نظریه توسعه بائر به شواهد و مدارکی مبتنی است که وی از مالایا و آفریقای غربی فراهم کرده است. آثار بائر عمدتاً به نقش فعالیت تجاری و اهمیت بخش غیررسمی در کشورهای در حال توسعه، نقش محصولات پولی در توسعه، رابطه بین پیشرفت اقتصادی و توزیع شغلی، مسائل نظری و علمی مربوط به قیمت و ایجاد ثبات در درآمد مربوط می‌شود. آثار بائر همچنین در برگیرنده انتقادات تندی درباره برخی موضوعات بین‌المللی مرتبط با توسعه از قبیل "مدار بسته" یا "دور باطل فقر"، "شکاف فزاینده اختلاف درآمد در میان کشورها"، طرز عمل کمک‌های خارجی و جنبه‌های نظری و علمی برنامه‌ریزی توسعه اقتصادی است. (حقیقی، ایمان؛ فراز و نشیب‌ها در نظریات اقتصادی توسعه)

در این نظریه، هیچ تفاوتی میان زن و مرد وجود ندارد، به طور کلی می‌توان این گونه بیان کرد که تنها توجه، میان بخش خصوصی و دولتی است و همانطور که در ابتدای این رویکرد بیان شد، تنها بخش اقتصادی مورد نظر است، نه توسعه‌ی همه جانبه.

1/2/2: کلاری

توسعه‌یکننده در رابطه بین‌الملل

آراء کلارک مجموعه استنتاجها و تعمیم‌هایی است که بر مبنای کار بر روی آمارها و اطلاعات مربوط به وضعیت اقتصادی کشورها به دست آمده‌اند. کلارک هیچ نظریه منسجمی درباره توسعه ارائه نکرده است، اما آراء او خصوصاً به لحاظ تقسیم سه‌بخشی اقتصاد حائز اهمیت است. علاوه بر این نکته مهم دیگر درباره دیدگاه توسعه کلارک، اتکای آن به مقایسه‌های بین‌المللی خصوصاً در زمینه درآمدهای واقعی است .

کلارک افزایش جمعیت را از عوامل توسعه می‌داند و در کتاب خود استدلال می‌کند "تا زمانی که تراکم جمعیت به درجه‌ای خاص نرسیده باشد هیچ تمدنی هرگز امکان‌پذیر نیست ". او همچنین براساس تحلیل داده‌های آماری استدلال می‌کند که پیشرفت اقتصادی به کاهش نسبت نیروی کار شاغل در کشاورزی می‌انجامد. کلارک اساساً طرفدار توسعه بخش خدمات در اقتصاد است و ارزش تولیدات و محصولات بخش خدمات را همسنگ با محصولات کشاورزی و صنعتی می‌داند. (حقیقی، ایمان؛ فراز و نشیب‌ها در نظریات اقتصادی توسعه)

در این نظریه نیز توجه خاصی به انسان از نظر جنسیت صورت نگرفته، اما توجه کلارک به تولید نیروی انسانی به عنوان عامل توسعه را می‌توان یکی از توجهات خاص به بحث جنسیت در نظر گرفت، و این بحث را آغاز کرد، که از نظر او نیروی انسانی، که بتواند بخش صنعت و کشاورزی را گسترش دهد، چه کسی می‌تواند باشد، مرد یا زن؟ و پاسخ به این سوال باز می‌گردد به نظرات موجود در آن دهه، که زنان دوشادوش مردان در مزارع کار می‌کردند. پس می‌توان این‌گونه نتیجه‌گیری کرد که کلارک به بحث جنسیت به عنوان عامل تفکیک نظر ندارد.

1/2/3: روزنشتاین - رودان

روزنشتاین - رودان به دلیل عضویت در کمیته "اتحاد برای پیشرفت" و نیز مدیریت پروژه‌های اقتصادی در ایتالیا، هند و شیلی شهرت دارد. او دولت را مهم‌ترین و مسؤوول‌ترین مرجع و منبع برای انجام سرمایه‌گذاری زیربنایی توسعه می‌داند. روزنشتاین - رودان را می‌توان مبشر دخالت دولت در امور اقتصادی به منظور فراهم‌سازی

شرایط توسعه دانست. ایجاد نظام برنامه‌ریزی دولتی در بسیاری از کشورهای جهان سوم از اوایل دهه ۱۹۶۰ را می‌توان معلول نفوذ نظریه و الگویی از توسعه دانست که رودان در تدوین آن سهم به سزایی داشت. (حقیقی، ایمان؛ فراز و نشیب‌ها در نظریات اقتصادی توسعه) روزنشتاین نیز توجه خاصی به انسان‌ها نداشته است .

1/2/4: هیرشمن

ویژگی اصلی آراء توسعه‌ای هیرشمن هنجارگریزی و تعارض آن با تفکرات متعارف در خصوص توسعه است. هیرشمن خود نیز این نظرگاه توسعه‌ای را "قیام علیه طرز تفکر حاکم" می‌داند و معتقد است که این آراء، برخورد با موضوعاتی است که در دهه ۱۹۵۰ به سرعت به شکل عقاید جزم‌اندیشانه در مسائل توسعه درآمد بودند.

برجستگی نام هیرشمن در تاریخ ادبیات توسعه بیش از هر چیز ناشی از پایه‌گذاری طرح "توسعه ترکیبی" توسط اوست. این طرح تجربه‌ای است که نخستین بار در اواسط دهه ۱۹۵۰ در کلمبیا اجرا شد: فرایندی از رشد نامتوازن و تخصیص منابع مالی (سرمایه‌گذاری) به بخش‌ها و فعالیت‌های سرمایه‌طلب و پیش‌بینی تمهیدات لازم برای پذیرش تورم‌های بالنسبه بالای موقت. (حقیقی، ایمان؛ فراز و نشیب‌ها در نظریات اقتصادی توسعه)

هرچند که هیرشمن نظریه توسعه‌ی جدیدی را ارائه داد، اما این تحول در حدی نبود، که توجه به انسان در آن موجود باشد و یا از بحث اقتصادی فاصله گرفته باشد، باز همان بحث و بیان همان نظرات اما از زاویه‌ای دیگر بود.

2) رویکردهای مبتنی بر نوسازی (مدرنیسم)

مدرنیسم و ارتباط بین‌الملل

که به مکتب‌های جامعه‌شناختی تکامل‌گرا نظر دارد و طرفدار تغییرات ساختاری در راستای تبدیل جوامع سنتی به جوامع نوین با همه استلزامات سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی این نوع گذاره است.

2/1: تاریخچه

نخستین تحول در این رویکرد سنتی مربوط به دهه ۱۹۶۰ است که به دلائل ویژه بین‌المللی و از جمله به لحاظ مقابله با روند رو به رشد قلمروی فکری و جغرافیایی سوسیالیسم، اندیشه «رشد همراه با توزیع مجدد» بر نگرش و رویکرد توسعه مسلط شد. هرچند که در این دوران نیز رشد اقتصادی همچنان مهمترین هدف در فرایند توسعه باقی ماند، اما اقدامات ساختاری مهمی نظیر اصلاحات ارضی و توزیع مجدد منابع و درآمد، مورد توجه دولت‌های ملی و سازمان‌های بین‌المللی قرار گرفت. (زاهدی:

۱۱۲)

2/2: صاحب‌نظران

این دوره با آراء لوئیس آغاز شده است که او را می‌توان پایه‌گذار رشته علمی و دانشگاهی توسعه دانست. سپس به تشریح آراء نیل اسملسر درباره نظریه نوسازی پرداخته شد و آن‌گاه با نظرات ویتمن روستو که به جهاتی چند، پرآوازه‌ترین صاحب‌نظر توسعه در چارچوب پارادایم توسعه است، این دوره به پایان برده شد. مشخصه مشترک آراء صاحب‌نظران این دوره توجه آنان به توسعه کشاورزی و نوسازی ساختار اجتماعی در عین پابندی به موضوع رشد اقتصادی و الگوی توسعه صنعتی است. (زاهدی: ۸۴)

1/2/2 آرتور لوئیس:

آراء لوئیس دو خصوصیت مهم دارند: نخست، واقع‌گرا بودن آن، بویژه در زمینه‌های مرتبط با توسعه صادرات و نقش کشورهای صنعتی شده در این زمینه؛ و دوم اختصاص آن به مسائل کشورهای کم‌توسعه یافته (LDC) که عمدتاً کشورهای سابقاً مستعمره‌ای هستند که از نیمه دوم قرن بیستم به تدریج استقلال سیاسی پیدا کردند .

مدل پیشنهادی لوئیس یک مدل دو بخشی است که اقتصاد و به تبع آن ساخت‌های اقتصادی را به دو بخش سنتی (کشاورزی) و نوین (صنعتی) تقسیم می‌کند. لوئیس خود مبشر و مروج توسعه صنعتی است و به تأسی از آدم اسمیت در زمینه پیشرفت طبیعی ثروت که امروزه "اقتصاد توسعه" خوانده می‌شود، می‌پذیرد که در شرایط قلت مازاد کشاورزی که مسأله مبتلا به اکثر کشورهای توسعه‌نیافته جهان است، توسعه صنعت را می‌توان با صدور کالاهای ساخته‌شده صنعتی مورد حمایت قرار داد. با این حال او بر لزوم تدوین یک خط مشی کشاورزی که در همان حد اولویت جایگزین واردات باشد، تأکید می‌ورزد و آن را راهی برای صنعتی شدن تلقی می‌کند. (حقیقی، ایمان؛ فراز و نشیب‌ها در نظریات اقتصادی توسعه)

در این دوره نیز توجهی به ابعاد دیگر توسعه، صورت نگرفته است اما نباید غافل بود که در بحث اقتصاد و به تبع آن بحث اشتغال به توزیع درآمد میان افراد جامعه توجه شده‌است اما لوئیس در تحلیل‌های خود به طور مثال در بحث بیکاری، مشخص نکرده‌است که این آمار ارائه شده براساس بیکاری مردان است یا زنان را نیز در این آمار دخالت داده‌است؟!.

2/2/2 نیل اسملسر:

اسملسر یکی از پرآوازه‌ترین نظریه‌پردازان نوسازی در حیطه جامعه‌شناسی است. اسملسر معتقد است که توسعه ناشی از برهمکنش چهار فرایند متمایز "پیشرفت فن‌شناختی"، "تکامل کشاورزی"، "صنعتی شدن" و "تحول بوم‌شناختی" است :

۱. در قلمرو فن‌شناختی، دگرگونی از فنون ساده و سنتی به سوی به کارگیری دانش علمی جریان می‌یابد .
۲. در کشاورزی، تکامل از کشت معیشتی به سوی تولید تجاری محصولات کشاورزی جریان می‌یابد که این جریان مشتمل بر تخصص‌یابی در تولید محصولات نقدی، خرید محصولات غیر کشاورزی در بازار و رواج یافتن کار دستمزدی در کشاورزی است.
۳. در صنعت، فرایند تحول به معنی گذار از به کارگیری نیروی انسانی و حیوانی به سوی استفاده از ماشین و همچنین متضمن کار برای کسب درآمد پولی، افزایش تولیدات کارخانه‌یی و نیز گسترده‌یابی تجارت است .
۴. و بالاخره، در انتظار بوم‌شناختی، فرایند توسعه با حرکت از مزرعه و روستا به سوی مراکز شهری همراه است .
- این چهار فرایند اغلب و نه لزوماً همیشه، به طور همزمان روی می‌دهند و گرایش به این دارند که از راه مشابهی بر ساخت اجتماعی تأثیر بگذارد که نتیجه آن دگرگونی‌های ساختی است :
- الف) "تمایز ساختی " یا ایجاد واحدهای اجتماعی تخصصی شده‌تر و خودمختارتر در قلمروهای متفاوت اقتصاد، خانواده، مذهب و نظام قشربندی اجتماعی .
- ب) "یکپارچه شدن " که ویژگی آن همگام با منسوخ شدن نظم اجتماعی قدیم از طریق فرایند تمایز، تغییر می‌یابد. در فرایند این یکپارچگی، دولت، قانون، گروه‌بندی‌های سیاسی و دیگر مؤسسات در معرض تغییرات چشمگیری قرار می‌گیرند .
- ج) و بالاخره، "اغتشاش‌های اجتماعی " نظیر شورش همگانی، انفجار خشونت، جنبش‌های مذهبی و سیاسی و نظایر آن که آهنگ ناهم‌ساز تمایز و یکپارچگی را منعکس می‌سازد.(حقیقی، ایمان؛ فراز و نشیب‌ها در نظریات اقتصادی توسع)

در دیدگاه این نظریه پرداز، می توان توجه به انسان را یافت، توجه به تمایز ساختی میان خانواده، مذهب، نهادهای اجتماعی و می توان این گونه امیدوار بود که کم کم توجه به ابعاد و کارکردهای خانواده و به تبع آن تفکیک جنسیتی (زنان و مردان) پرداخته خواهد شد.

2/2/3: وایت ویتمن روستو

وایت ویتمن روستو را می توان پرآوازه ترین و جنجال برانگیزترین صاحب نظر در بین صاحب نظران توسعه اقتصادی خواند. آراء توسعه ای این صاحب نظر بیش از همه آراء توسعه ای دیگر مورد بحث و جدل های موافق و مخالف قرار گرفته است که این، صرف نظر از واکنش نسبت به نقش سیاسی روستو و مشاغل دولتی او، می تواند بازگویی اهمیت و قابلیت تأثیرگذاری آراء او باشد .

مهم ترین بخش آراء توسعه ای روستو، نظر او درباره گذار از جامعه سنتی به جامعه صنعتی است که نخستین بار در کتاب "مراحل رشد اقتصادی؛ بیانیه ای غیر کمونیستی" مطرح شد و به مدل پنج مرحله ای روستو و یا مدل "توصیف مرحله ای رشد" موسوم است. این پنج مرحله از این قراراند :

۱. "جامعه سنتی" که مشخصه آن تولید محصولات کشاورزی است و بر محور خانواده یا طایفه سازمان یافته است و تقدیرگرایی مزمن بر آن حاکم است.

۲. "شرایط قبل از خیز اقتصادی" که لازمه ورود به مرحله دگرگونی و پیشرفت است. مشخصه های این مرحله از این قرار است :

الف) رواج ایده ضرورت پیشرفت اقتصادی برای رسیدن به رفاه اجتماعی؛ ب) گسترش آموزش در جامعه؛

توسعه اقتصادی و رفاه اجتماعی

پ) تشکیل پس‌انداز و پیدایش کارآفرین‌ها و به کارگیری پس‌اندازها توسط این افراد برای ایجاد بنگاه‌های اقتصادی؛ ت) ایجاد بانک‌ها و مؤسسات اقتصادی؛ ج) افزایش سرمایه‌گذاری‌ها و گسترش تجارت؛ چ) استقرار و تثبیت قدرت سیاسی متمرکز؛

۳. "مرحله خیز اقتصادی" که مشخصه آن فاصله گرفتن از جامعه سنتی از طریق افزایش سرمایه‌گذاری، گسترش شهرنشینی و ارتقاء بهره‌وری است.

۴. "مرحله بلوغ" که طی آن تولیدات صنعتی متنوع شده و تکنیک‌های نوین ابداع می‌شود.

۵. و بالاخره، "مرحله انبوه" که با بالا رفتن سطح زندگی و افزایش شمار کارمندان و کارگران متخصص و ماهر و افزایش سرمایه‌گذاری‌ها در زمینه‌های تأمین اجتماعی، بهداشت و رفاه عمومی همراه است. (حقیقی، ایمان؛ فراز و نشیب‌ها در نظریات اقتصادی توسعه)

2/3: زنان در این رویکرد

طبق تقسیم‌بندی زمانی که دکتر زاهدی در کتاب توسعه و نابرابری انجام داده‌اند، این دوران از سال ۱۹۵۰ شروع و تا ۱۹۷۰ ادامه داشته‌است.

اما با مرور در نظریات صاحب‌نظران در این دوره، همانطور که اشاره شد، هیچ حرفی از جنسیت و زنان زده نشده‌است و گویی فرض بر این قرار گرفته است که جهان را تنها اقتصاد، آن‌هم از نوع مردانه! اداره می‌کند و توسعه‌ای متوازن و صحیح است که اقتصاد آن رشد مناسبی را صورت داده باشد.

3) رویکردهای مارکسیستی و چپ‌گرای (رادیکال)

طیفی از دیدگاه‌های مارکسیستی قدیم و جدید، از گذار انقلابی به جامعه سوسیالیستی تا راه رشد غیر سرمایه‌داری و نظریه وابستگی و قرائت‌های امروزی جامعه‌شناسی انتقادی (مکتب فرانکفورت) را در بر می‌گیرد.

3/1 تاریخچه

دومین تحول که در واقع نتیجه مستقیم و ادامه منطقی نخست (توزیع مجدد درآمد) به شمار می‌آید توجه به نیازهای اساسی جمعیت با الهام از الگوی غربی دولت‌های رفاه بخش است. هدف از این رویکرد که از اوائل دهه ۱۹۷۰ رواج یافت تجدید نظر در برنامه‌های توسعه بر مبنای اولویت دادن به نیازهای اساسی جمعیت به ویژه مردم فقیر است. (زاهدی: ۱۱۲)

3/2 صاحب نظران

با آراء گوناگون میردال آغاز می‌شود که به یک معنا نخستین کسی است که شک و تردیدهای نظری را در فرایند توسعه جهانی بر مبنای نتایج عملیاتی این فرایند، خاصه تشدید نابرابری‌ها، مطرح کرده است. سپس به آراء آندره گوندر فرانک پرداخته شده که از موضعی روشن‌تر خرده‌گیری‌ها و انتقادات تندتری را بر فرایند توسعه مطرح ساخته و درباره برخی نتایج بدکارکردی آن به بحث پرداخته و سرانجام با اشاره به آراء ایمانوئل والرشتاین درباره نظم نوین جهانی بحث درباره این دوره ناتمام نیز به پایان برده شده است. (زاهدی: ۸۴)

3/2/1 گوناگون میردال

میردال از صاحب نظران برجسته مسائل توسعه در کشورهای آسیایی و خاورمیانه و از متخصصان مسأله فقر و نابرابری‌های اجتماعی است. نوشته عظیم و سه‌جلدی او به نام درام آسیایی، تحقیق درباره فقر ملت‌ها یکی از مهمترین کتاب‌های مربوط به مسائل توسعه در کشورهای آسیایی به شمار می‌آید.

میردال با این دیدگاه برخی اقتصاددانان که نابرابری فزاینده داخلی را به عنوان نتیجه ناگزیر رشد، مسلم فرض می‌کردند مخالف بود. او استدلال می‌کرد که برابری بیشتر، شرط رشد اساسی‌تر و به اصطلاح امروزی پایداری‌تری است .

میردال بیش از دیگر صاحب‌نظران توسعه اقتصادی، به دیدگاه‌های جامعه‌شناسی نزدیک است. او در تحلیل مسائل توسعه‌ای، برای نظام ارزش‌ها اهمیت زیادی قائل است و در کتاب آمریکا در تنگنای تصمیم‌گیری، ضمن طرح این ارزش‌ها و پیش فرض‌ها، در چارچوبی کم‌و بیش مشابه آنچه "الکسی دوتوکویل" در کتاب دموکراسی در آمریکا مطرح کرده است، مناسب‌ترین ارزش‌ها برای توسعه را نوع آمریکایی آزادی و برابری فرصت‌ها در راه خوشبختی می‌داند. میردال ابداع‌کننده نظریه بدبینانه‌ای در مطالعات توسعه است که به "مکانیسم تجمعی نابرابری‌ها" موسوم است و الهام‌بخش بسیاری از مطالعات بعدی درباره نتایج بدکارکردی توسعه و انتقادات وارد شده بر پارادایم رشد است که به نوبه خود به پیدایش پارادایم توسعه انسانی و الگوهای کاهش فقر منجر شده است. (حقیقی، ایمان؛ فراز و نشیب‌ها در نظریات اقتصادی توسعه)

3/2/2: آندره گوندر فرانک

فرانک نقش مهمی در جذب بخشی از نسل جدید صاحب‌نظران توسعه به سوی دیدگاه‌های نئومارکسیستی و نقادی از الگوهای توسعه داشته است. فرانک از دیگر صاحب‌نظران مارکسیست اقتصاد توسعه نظیر باران، امین، ایمانوئل، سانتوس و کاردزو شهرت بیشتری دارد و اگر چه عموماً سانتوس را واضع نظریه نئومارکسیستی وابستگی می‌دانند ولی شکی نیست که فرانک در گسترش این نظریه و جنبه جهانی دادن به آن، نقش بسیار مؤثرتری داشته است .

فرانک یکی از سرسخت‌ترین نقادان الگوهای توسعه مبتنی بر رویکرد نوسازی است. به عقیده او جامعه‌شناسی توسعه در کشورهای توسعه یافته، به ویژه ایالات متحد آمریکا، ساخته و پرداخته شده و از آنجا به کشورهای توسعه‌نیافته صادر می‌شود. کار اصلی فرانک جهانی کردن رویکرد "وابستگی" است که با جدی‌ترین شک‌ها در مورد ثمربخشی الگوهای توسعه همراه است. این رویکرد نظری اگرچه مورد انتقادهای جدی قرار گرفته تأثیر شگرفی نیز بر تفکرات توسعه‌ای باقی گذاشته است و نه فقط

اندیشمندان رادیکال را تحت تأثیر قرار داد بلکه بسیاری از صاحب‌نظران مستقل را نیز به خود جلب کرده و حتی در مواردی در بین محافظه‌کاران نیز پذیرش پیدا کرده است. (حقیقی، ایمان؛ فراز و نشیب‌ها در نظریات اقتصادی توسعه)

در این دوران، توجه از اقتصاد درون‌کشوری به سطح بین‌المللی رشد کرده‌است و دیگر بحث بر سر تقسیم کار میان دولت و مردم یا دولت و بخش خصوصی نیست، بلکه در میان کشورهای جهان اول و جهان سوم است. اما باز هم حرفی در رابطه با زنان و نقش آنان به میان نیامده است .

3/2/3: ایمانوئل والرشتاین

نظریه نظام جهانی که والرشتاین واضع آن است، کوششی است برای تشریح خاستگاه سرمایه‌داری، انقلاب صنعتی و پیوندهای پیچیده موجود میان جهان‌های اول و دوم و سوم تحقیقات چند رشته‌ای نظریه نظام جهانی بر روی مطالعات تاریخی رشد نظام جهانی و فرایندهای کنونی موجود در آن متمرکز است .

واحد تحلیل والرشتاین نظام جهانی است که از انواع ساختارها و گروه‌های اجتماعی تشکیل می‌شود. به عقیده او تاکنون فقط دو نوع نظام جهانی وجود داشته است: نخست امپراطوری‌های جهانی نظیر رم باستان که بر سلطه سیاسی و نظامی استوار بودند و دوم اقتصاد جهانی سرمایه‌داری که متکی به سلطه اقتصادی است. (حقیقی، ایمان؛ فراز و نشیب‌ها در نظریات اقتصادی توسعه)

با این تفاسیر به خوبی مشاهده می‌شود که هنوز هم در رویکردهای نظریه‌پردازان صاحب نام در جامعه‌شناسی توسعه، حرفی از زنان زده نشده‌است!

3/3: زنان در این رویکرد

با وجودی که رویدادهای مهمی در این دوران اتفاق افتاده است، (آغاز جنبش‌های آزادی‌خواهانه‌ی زنان) و جای بسی تعجب است که در نظریات ظهور نداشته است.

در این دوران ما شاهد مطرح شدن موضوعات جدیدی هستیم، تحول از موضوع زن در توسعه به زن و توسعه و گذار از این مرحله به مرحله‌ی جنسیت و توسعه هستیم و این‌ها همه مرهون تلاش‌های فمنیست‌های لیبرال و تحت تاثیر مدرنیزاسیون دهه ۵۰ میلادی است.

توجه اصلی دیدگاه «زن در توسعه» به نقش تولیدی زنان بود ولی به دشواری‌ها و تمایزهای میان زنان طبقات، نژادها، اقوام و فرهنگ‌های گوناگون برای دسترسی به منابع یادشده بی‌اعتنا بود. چارچوب دیگری که در نیمه دوم دهه ۷۰ میلادی متداول شد «زن و توسعه» نامیده می‌شد و از دیدگاه نظریه‌های مشهور به «وابستگی» چارچوب پیشین را به باد انتقاد می‌گرفت و به کار بستن نظریه مدرنیزاسیون را در جهان سوم مردود می‌شمرد. این دیدگاه بر آن بود که زنان عملاً در حوزه اقتصاد حضور تعیین‌کننده دارند و در نتیجه در فرآیند توسعه نیز از اهمیت اساسی برخوردارند منتها وضعیت نابرابر کشورهای «جهان سوم» با جهان «توسعه‌یافته» به‌طور کلی بر زنان و مردان به یک اندازه فشار وارد می‌آورد. این دیدگاه وجود ساختارهای مردسالارانه در سرکوب زنان را نادیده می‌انگاشت و باور داشت که هرگاه بشر بتواند ساختارهای برابری را برای رشد اقتصادی و اجتماعی در جهان برقرار کند موقعیت زنان نیز به همین نسبت بهبود خواهد یافت. در واقع، دیدگاه «زن و توسعه» در فرآیند رشد اقتصادی و اجتماعی به نقش‌ها و مناسبات موجود میان دو جنسیت توجهی نداشت. به مرور و بیشتر از دهه ۸۰ میلادی به این سو، چارچوب دیگری هم در انتقاد به چارچوب نخست شکل گرفت. نفوذ و تاثیر اندیشه و آرای فمنیسم سوسیالیستی بر چارچوب تازه، یعنی همان «جنسیت و توسعه» مشهود است. ویژگی این دیدگاه آن است که برای بهبود وضعیت زنان تنها آنها را مورد خطاب قرار نمی‌دهد و به حساس‌سازی مردان نیز در خصوص علت‌های فرودستی زنان توجه دارد. به علاوه، به خلاف دیدگاه‌های یادشده صرفاً به افزایش نقش تولیدی زنان و رفع موانع در راه ایفای این نقش نظر ندارد بلکه افزون بر این به همه جنبه‌های زندگی زنان می‌پردازد و نقش‌های دیگر آنها مانند باروری و وظیفه مراقبت از فرزندان و سالمندان را هم در نظر می‌گیرد. برنامه‌ها و سیاست‌گذاری‌هایی که بر پایه این چارچوب تدوین می‌شوند به نقش‌آفرینی خود زنان به عنوان عاملان

رشد و پیشرفت اقتصادی و اجتماعی توجه دارند و زنان را به مرتبه دریافت‌کنندگان یارانه‌ها فرو نمی‌کاهند. افزون بر این، در این دیدگاه وجود مردسالاری با چهره‌های گوناگون به عنوان مانعی کلی برای رشد و ادغام زنان در فرآیند توسعه اقتصادی و اجتماعی به رسمیت شناخته می‌شود. (کمالی، افسانه، رهیافت مشارکت زنان در توسعه) با وجودی که سال ۱۹۷۵ با برگزاری سال بین‌المللی زنان و اعلام «دهه‌ی زنان» از طرف سازمان ملل انتظار می‌رفت توجه ویژه‌ای به بحث زنان صورت گیرد، ولی هیچ‌گونه تحولی در میان نظریات صاحب‌نظران توسعه صورت نگرفته است، و به نظر می‌رسد یا صاحب‌نظران به مسائل پیرامون خود بی‌تفاوت بودند و یا اینکه این برنامه‌ها در نظر آنان غیرضرور به نظر می‌رسید.

4) رویکردهای لیبرالیستی و نئولیبرالیستی طرفدار توسعه انسان محور

بر حفظ محیط زیست پای می‌فشارد و عمدتاً در قالب طرفداری از توسعه انسانی و توسعه پایدار مطرح می‌شود.

4/1: تاریخچه

سومین تحول در رویکرد توسعه که در واقع چرخشی جدی نسبت به سه وضعیت پیش گفته - «سنتی»، «توزیع مجدد درآمد»، «نیازهای اساسی» - به شمار می‌آید. توجه به مفهوم پایداری تحت تاثیر آثار نگران‌کننده گسترش فقر و تخریب محیط زیست و شعار فزاینده گروه‌های موسوم به «سبز» است. این گرایش که با مفاهیم «توسعه انسانی» و «توسعه پایدار» پیوستگی و درهم آمیختگی تجزیه ناشدنی دارد به نوبه خود به طرح رویکردهای نوین‌تری در زمینه توسعه در سال‌های پایانی قرن بیستم منجر شده است که از جمله آن‌ها می‌توان به قوی‌سازی فقرا، کاهش فقر، گسترش مشارکت، بسط جامعه مدنی، و ضرورت گسترش آزادی‌های سیاسی و دموکراسی واقعی در جوامع در حال توسعه نام برد. (زاهدی: ۱۱۲)

4/2 صاحب نظران:

خرده‌گیری این صاحب نظران، در هدایت الگوهای توسعه از پارادایم‌های قدیم «رشد-محور» اقتصادی به سوی پارادایم جدید «انسان-محور» بسیار موثر بوده است. ایده‌های توسعه انسانی و توسعه پایدار و دیگر رویکردهای نظری معاصر نظیر «مشارکت» و «قوی‌سازی فقرا» مستقیماً از این قبیل نقادانهای سازنده نشأت گرفته‌اند و نظریه‌پرداز یا بنیانگذار خاصی را برای آنها نمی‌توان نام برد. با تحلیل عناصر الگویی این ایده‌ها می‌توان نشان داد که ایده‌های «توسعه انسانی» و «توسعه پایدار» و «تامین نیازهای اساسی» و «قوی‌سازی فقرا» که نوین‌ترین رویکردها به آرمان توسعه و رفاه‌اند، به همان اندازه از آراء بائر، لوئیس و روستو سرچشمه می‌گیرند که مدیون آراء نقادان این دیدگاه‌ها از قبیل میردال، فرانک، سوئیزی، سمیر امین و امثال این‌هاست. (زاهدی: ۸۵)

4/3 نقش زنان در این رویکرد :

در دهه ۹۰ و پس از آنکه بحث و گفت‌وگو بر سر مباحث زیست‌محیطی بالا گرفت چارچوب دیگری هم پدید آمد که برای زنان در حفظ محیط‌زیست، منابع طبیعی و توسعه پایدار نقش عمده‌ای قائل بود. بی‌شک آرای فمینیست‌های هوادار حفظ محیط‌زیست مانند ماریا میز، که پیشینه‌ای مارکسیستی دارد و به الگوی بی‌اندازه پرمصرف و ضد محیط‌زیستی رایج در اروپا و آمریکای شمالی معترض است و واندانا شیوا که تجربه کشور پرجمعیتی مانند هند را بازتاب می‌کند، در شکل‌گیری نحله‌های گوناگون «زن، محیط‌زیست، توسعه» و «جنسیت، محیط‌زیست، توسعه» و مانند آن سهم داشته است. (کمالی، افسانه، رهیافت مشارکت زنان در توسعه) و می‌توان از این دوران به بعد را دوران مشارکت زنان در رویکردهای توسعه نام برد .

نتیجه‌گیری :

در این تحقیق، سعی بر آن بود که با بیان رویکردهای توسعه، به صورت تاریخی و ذکر نظریات صاحب‌نظران آنها، بررسی شود که به چه میزان توجه به بحث زنان و مشارکت اجتماعی و اقتصادی آنان وجود دارد.

اما از میان چهار رویکرد، تنها رویکرد آخری که مربوط به سال‌های ۱۹۹۰ به بعد است به بحث زنان پرداخته است، زنان و موضوعات آنها همچون سایر موارد از دید صاحب‌نظران پوشیده انگاشته شده بود.

در رویکرد اول تنها بحث رشد اقتصادی مطرح بود و رشد اقتصادی به مثابه توسعه انگاشته می‌شد، تعارض میان عملکرد بخش دولتی و خصوصی مورد بررسی قرار گرفته بود. در رویکرد دوم که با دیدی انتقادی به رویکرد اول کار خود را آغاز کرده بود کمی به بحث نیروهای انسانی و میزان بیکاری توجه داشت اما ماحصل بحث چیزی در ارتباط با مشارکت یا عدم مشارکت زنان در توسعه وجود نداشت. در رویکرد سوم که انتظار می‌رفت با توجه به همزمانی با دوران نهضت‌های آزادی خواهانه‌ی زنان و نیز نامیده شدن سال زن و دهه‌ی زنان از سوی سازمان ملل، توجه خاصی به مشارکت زنان در توسعه ایجاد شده باشد، باز هم ما با بی توجهی صاحب‌نظران روبه‌رو می‌شویم، به گونه‌ای که این ابهام ایجاد می‌شود که یا صاحب‌نظران از اجتماع فاصله داشتند و یا این مسائل به نظرشان آنقدر حاشیه‌ای می‌آمد که لزومی نداشت تا در نظریات وارد شود!.

اما تلاش‌های فمینیست‌ها در دهه ۹۰ به ثمر نشست و بحث توسعه انسانی که حاصل انتقادهای اساسی به رویکردهای سابق که رشد را مساوی با توسعه در نظر گرفته بودند، بستر مناسبی برای موضوعات زنان فراهم کرد .

آندریاس بکنده در رابطه بین العمل

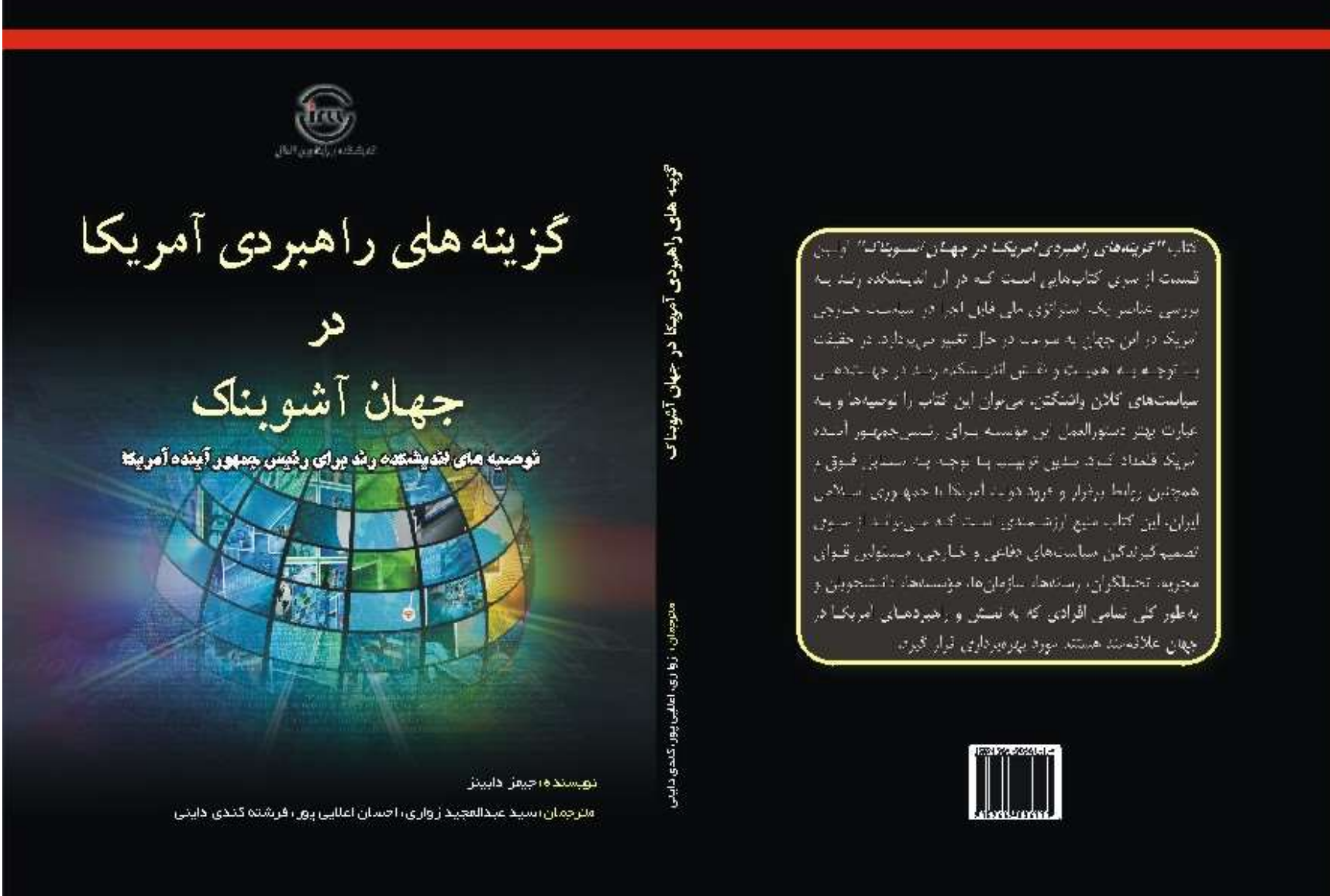
منابع:

۱. زاهدی، محمدجواد؛ توسعه و نابرابری، چاپ دوم، تهران: مازیار، ۱۳۸۵.
۲. کمالی افسانه؛ «رهیافت مشارکت زنان در توسعه»، روزنامه کارگزاران، ۸ اسفند ۱۳۸۶، شماره ۴۴۴.
۳. حقیقی، ایمان؛ فراز و نشیبها در نظریات اقتصادی توسعه، فصلنامه راهبرد یاس، شماره ۵.

آندیشکده روابط بین‌الملل

برای تهیه کتاب "گزینه های راهبردی آمریکا در جهان آشوبناک"، با اندیشکده روابط بین الملل تماس حاصل فرمایید.

WWW.IRTT.IR

گزینه های راهبردی آمریکا در جهان آشوبناک

موضوعه های اندیشکده رند برای رئیس جمهور آینده آمریکا

نویسنده: جیمز دابینز
مترجمان: اسید عبدالعجید زواری، احسان اعلیایی پور، فرشته کنذی دابینی

گزینه های راهبردی آمریکا در جهان آشوبناک

مترجمان: ژو ری، اعلیایی پور، کنذی دابینی

کتاب "گزینه های راهبردی آمریکا در جهان آشوبناک" اولین قسمت از سری کتاب های است که در آن اندیشکده رند به بررسی عناصر یک استراتژی ملی قابل اجرا در سیاست خارجی آمریکا در این جهان به سرعت در حال تغییر می پردازد. در حقیقت به توجه به هویت و نقش اندیشکده رند در جهت دهی سیاست های کلان واشنگتن، می توان این کتاب را توصیه ها و به عبارت دیگر دستورالعمل این مؤسسه برای رئیس جمهور آینده آمریکا قلمداد کرد. نظیر تریس با توجه به سندی فوق العاده همچنین روابط برقرار و ورود دولت آمریکا از جمله وری اسلامی ایران، این کتاب منبع ارزشمندی است که می تواند از حیث تصمیم گیری در سیاست های دفاعی و خارجی، مسئولین قوای مجریه، تحلیلگران، رسانه ها، سازمان ها، مؤسسات، دانشجویان و به طور کلی تمامی افرادی که به نقش و راهبردهای آمریکا در جهان علاقه مند هستند مورد بهره برداری قرار گیرد.

